

סימן ט"ז

ירושת הבעל (קנח ע"א)

א. הצגת הסוגיא ודברי התוספות

שנינו (קנח ע"א):

נפל הבית עליו ועל אשתו, יורשי הבעל אומרים: אשה מתה ראשון ואחר כך מת הבעל, יורשי אשה אומרים: בעל מת ראשון ואחר כך מתה אשה – בית שמאי אומרים: יחלוקו; ובית הלל אומרים: נכסים בחזקתן, כתובה – בחזקת יורשי הבעל, נכסים הנכנסין והיוצאין עמה – בחזקת יורשי האב.

המשנה עוסקת במציאות שבו מתו הבעל והאישה, וישנו ספק האם הבעל מת ראשון או שמא אשתו מתה ראשונה, והנ"מ לעניין הירושה, שאם האישה מתה ראשונה, הבעל מיד ירש את כל נכסיה לפני שמת וממילא אין קרובי האישה יורשים כלל, ואם הבעל מת ראשון, יורשי האישה יורשים את נכסיה ואת כתובתה. ב"ה סוברים שהנכסים הם בחזקתם.

וכתבו התוספות (ד"ה "בית הלל אומרים") דמבואר בגמ' שכוונת ב"ה שנכסים בחזקת יורשי האישה. והקשו ממה ששנינו במשנה הבאה, שכאשר נפל הבית על האם ובנה לכ"ע הדין הוא דיחלוקו יורשי האם ויורשי הבן, ומאי שנא שם שלא אמרו שנכסים בחזקתן?

ותירצו התוס' בתירוץ הראשון שתנא זה סובר שירושת הבעל היא מדרבנן, ולכן אין ספק ירושתו מועיל להוציא מחזקת האישה.

ובתירוצם השני כתבו התוס' שישנו הבדל מהותי בין ירושת הבעל לירושת הקרובים, שירושת הקרובים היא מכורח המציאות משום שהקרובים הם בעצם המשך של הנפטר, אך ירושת הבעל איננה אלא זכות, שהרי הוא אינו ממשיך טבעי של אשתו וכל ירושתו היא רק מצד הזכות שנתנה לו התורה. ומכיוון שכך, כאשר יש ספק האם זכות הבעל קיימת, הדין הוא דהמוציא מחברו עליו הראייה.

ב. ביאור סוגיות ע"פ דברי תוס'

לפי יסוד זה אפשר להבין דינים רבים במסכת כתובות. המשנה בריש פרק שמיני דכתובות (ע"א) אומרת שארוסה שנפלו לה נכסים איננה יכולה למכור לכתחילה

בנכסי בעלה, ולכאורה דין זה אינו מובן כלל, שלא מצינו בשום מקום שישנו איסור למנוע ירושה מקרוב משפחה, ומדוע כאן אסור לאישה לבטל את ירושת בעלה? אלא שע"פ היסוד שהתבאר בתוס' אתי שפיר, שאין זה כשאר ירושה שבתורה אלא כזכות, ואין למנוע לכתחילה זכות שנתנה התורה.

ועוד מצינו במסכת כתובות (דף פג ע"ב), שיש תנאים שסוברים שיכול הבעל להתנות שלא יקבל את ירושת אשתו. אך בשאר ירושות לא מצינו דעה שיכול אדם להתנות שלא יירש, וע"פ יסוד התוס' החילוק הוא ברור, שירושת שאר הקרובים היא כורח המציאות ואין שייך בזה תנאי כלל, אבל ביורשת הבעל שהיא זכות, בזה אמרינן שאדם יכול להתנות כשאר זכויות ממוניות שבתורה (לשיטת ר"י)¹.

[מבחינה זו, ירושת הבעל דומה לחלק בכורה, שגם בזה יכול הבכור להתנות שלא לקבלה כמבואר לעיל דף קכה ע"א.]

ג. מתנה לזמן קצוב

הרמב"ם (פכ"ג מהל' מכירה ה"ה) חידש שינו מושג של מתנה לזמן מסוים, דהיינו שיכול אדם להקנות נכס לחברו ולקבוע שלאחר זמן הנכס יכול לחזור אליו, והנכס קנוי לחברו לגמרי לכל משך הזמן ויכול הקונה לעשות בו כל חפצו. ומוסיף שם הרמב"ם וכותב (בהלכה ו), שמתנה כזאת איננה כמתנת גוף לפירות, כגון פרה לחלבה, שבמתנת גוף לפירות הקונה אינו רשאי לשנות את החפץ ולעשות כרצונו.

הגמ' במסכת סוכה (דף מו ע"ב) מביאה שר' זירא אמר שלא יקנה אדם ארבעת המינים לקטן בסוכות (קודם שיצא ידי חובה) משום שהקטן יכול לקנות אך אינו יכול להקנות בחזרה, ולכן אם יקנה לקטן הוא לא יוכל לצאת בארבעת המינים אלו בסוכות, שהרי בעינין "לכס".

והקשה שם הר"ן, מדוע לא יוכל לצאת הגדול ידי חובה אח"כ? הרי כאשר הגדול מקנה לקטן את הלולב הוא מתנה שהקטן יחזיר לו לאחר מכן, ומכיוון שהקטן אינו מקנה לגדול את הלולב בחזרה התנאי של הקניין לקטן לא התקיים וממילא לא חל הקניין כלל, והלולב לעולם לא יצא מרשות הגדול! ותירץ הר"ן שכל תנאי חייב להיות דבר שניתן לקיימו, ואם אי אפשר לקיימו – התנאי אינו תקף, ומכיוון שהקטן אינו יכול להקנות את החפץ כלל לגדול, ממילא התנאי בטל ומעשה הקניין קיים.

¹ אמנם ישנו ביאור נוסף פשוט לחילוק בין הירושות, שבירושת הקרובים הקרוב הוא בגדר יורש מעת שנולד ונמצא שהוא אינו יכול להתנות על ירושתו לפני שנהיה ליורש, אך הבעל יכול אינו יורש מלידה.

אמנם כתב הקצות (סי' רמא סק"ד) שע"פ חידוש הרמב"ם, יכול אדם לתת ארבעת המינים לקטן ולצאת בהם ידי חובה אח"כ, ע"י שיקבע שהמתנה היא לזמן קצוב, ובזמן שקצב הלולב יהיה של הקטן לגמרי וקרי ביה "לכם", ולאחר הזמן חוזר הלולב באופן אוטומטי לגדול.

ועוד מבואר שם ברמב"ם ששכירות היא אפילו פחות מקניין גוף לפירות, שבקניין גוף לפירות יכול הקונה לתת את פירותיו לאנשים אחרים, כפי שיכול שותף למכור את חלקו, אך בשכירות "אין השוכר רשאי להשאיל", וזה מראה שאין לשוכר בעלות מוחלטת על החלק שלו, אלא זהו רק בגדר שעבוד.

[כך מבואר גם מדברי הגמ' בכתובות (צו ע"א). הגמרא שם מסתפקת האם בעל בנכסי אשתו דינו כשואל או כשוכר, והנ"מ היא האם הבעל מתחייב באונסים. ומסיקה שם הגמ' שהוא אינו שוכר ולא שואל אלא לוקח ופטור מאונסים², דהיינו שיש לו בעלות מוחלטת על נכסי אשתו – גוף לפירות – ולא שעבוד בעלמא.]

² ע"ע לעיל קלט סע"א-ע"ב.